

“İSLAM’I UYANDIRMAK”

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler

1. Cilt

Editör
Lütfi Sunar

ilem
ilmi etüdler derneği
ilem.org.tr

idp
İslamcı Dergiler Projesi
idp.org.tr

ISBN:

© 1. Basım, Nisan 2018

“İSLAM’I UYANDIRMAK”
Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler

Editör: Lütfi Sunar

Yayına Hazırlayan
Hüsniye Gülsev Koç

İç Tasarım ve Uygulama
Furkan Selçuk Ertargin

Kapak Tasarım
Seyfullah Bayram

Baskı ve Cilt
Limit Ofset - Metin Eskibağ / Sertifika No: 28397

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

“İSLAM’I UYANDIRMAK”
Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e İslamcı Düşünce ve Dergiler

Editör: Lütfi Sunar

1. Basım, XII+518 s., 16,5x24 mm

Kaynakça ve izin var.

ISBN-978-605-68401-1-1 (1.c) / 978-605-68401-0-4 (Tk)

II. Meşrutiyet Sonrası Türk Fikir Hayatında Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin *Hikmet* Mecmuası

Ahmet Koçak

Giriş

Bir dönemin aydınlığa kavuşturulmasında, bu zaman diliminde yaşayan fikir ve edebiyat adamlarının hayatları ve eserleri üzerinde yapılan monografik çalışmalar kadar, dönem içerisinde neşredilen gazete, mecmua gibi süreli yayınların bilinmesi ve araştırılmasının da büyük önemi vardır. Çünkü dönemin nabızı bu sırada neşredilmiş olan yayın organlarında atar. Türk siyasi ve fikir hayatında düşünce akımlarının şekillenmesi ve bunların belli dergiler etrafında toplanması II. Meşrutiyet sonrasıdır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşan özgürlük havası basın ve yayın organlarının sayısının -birçoğu kısa ömürlü olsa da- hızla artmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda sadece İstanbul'da sayıları üç yüzü aşan dergi ve gazeteye yayın hayatına dahil olmuştur. Bu ortamda yayın hayatına giren ve yayımladığı makale, haber, yazı ve eserlerle Türk dergiciliğinde ayrı bir yeri olan Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi'nin *Hikmet* mecmuası da bunlardan birisidir. Haftalık *Hikmet*, 21 Nisan 1910-28 Eylül 1912 yılları arasında 77 sayı olarak neşredilir. "Girit İçin Neşredilen Nüsha-i Fevkalâde", "Hâsilât-ı Safiyesi Almato Felâketzedegânına Mahsus" gibi dört tane özel sayı yayımlanmıştır. Devrin fikir buhranı içinde *Sırât-ı Müstakim* ile (*Sebilürreşad*) beraber materyalist, pozitivist düşünce taraftarlarıyla, körü körüne Batı hayranlığına düşmüş sözde aydınlara karşı mücadele *Hikmet*'te verilmiştir. Dönemin fikir hayatının

hareketliliği içerisinde İslamcı görüşün temsilcisi olarak *Sırât-ı Müstakim*'in yanında yayın hayatına giren *Hikmet* gazetesi sayfalarında, edebiyattan tarihe, felsefeden siyasete kadar birçok konuya yer vermiştir. Bunun yanında, İslam dünyasının yaşamakta olduğu olaylarla ilgili Orta Asya, Afrika, Balkan ve diğer Müslüman coğrafyasında yaşayan Müslümanlar hakkında okuyucularına bilgi aktarmayı da ihmal etmemiştir.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin eserleri arasında zikredilen ve kayıtlarda bulunmayan *Yunus Emre*, *Bektaşiler*, *Aşk-ı Bâlâ*, *Batıniler* gibi eserleri de burada yayımlanmıştır. Bu çalışmayla II. Meşrutiyet sonrası yayın hayatına giren ve dergicilik tarihinde ayrı bir yeri olan *Hikmet* mecmuası etraflıca işlenip, tanıtılmış olacaktır.

II. Meşrutiyet Sonrası Basın Hayatına Genel Bir Bakış

Abdülhamid döneminin, II. Meşrutiyet'in ilanına kadarki sürede basın hayatının sönük geçtiğini söylemek mümkündür. İçte ve dışta devasa sorunların yanında, uygulanan siyaset neticesinde çoğu neşriyat sansüre takılmıştır. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanıyla fikir hayatında bir "hürriyet sarhoşluğu" meydana gelmiştir. İstanbul basını, 25 Temmuz 1908 günü gazetelerini sansürün ön kontrolüne sunmadan çıkarmışlardır. Estirilen bu hürriyet havası içinde Batılı fikirler basının da etkisiyle geniş halk tabakalarına yayılmaya başlamıştır. Batıp sönen gazetelerin sayısı az değildir. Nitekim "II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart 1909'a kadar çıkan dergi ve gazete sayısının 353 olduğu" belirtilmektedir (Koloğlu, 1985, ss. 65-68). *Tercümân-ı Hakikat* ve *Maarif* kapanmış, *Sırât-ı Müstakim*'in yerini *Sebilürreşad* almıştır. Abdülhamid devrinin *Muallim*, *Nilüfer*, *Mektep* gibi dergileri çoktan kapanmıştır (Ülken, 1998, s. 139). II. Meşrutiyet'le birlikte II. Abdülhamid döneminden beri gelen *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman* gibi gazeteler özgürlük savunucusu olmuşlardır. Eski gazeteler kendilerini yenilemeye çalışırken, yeni gazeteler de piyasaya çıkmaya başlamıştır. Tevfik Fikret (ö.1955), Hüseyin Cahit (ö.1955) ve Hüseyin Kazım (ö.1934) 2 Ağustos 1908 yılında *Tanin* gazetesini kurmuşlardır. Babanzâde İsmail Hakkı (ö.1913), Hüseyin Cahit (ö.1957), Abdullah Cevdet (ö.1935) ve Ahmed Rasim (ö.1932)'in de bulunduğu yazar kadrosu *İkdam* gazetesini çıkarmışlardır.

Meşrutiyet'le gelen özgürlük havası içinde, her türlü düşüncenin yazıya dökülüp okuyucuya sunulması sağlanmış ve geniş okuyucu kitlesine ulaşılmıştır.

Gazetecilik tekniği bakımından da büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak aynı şeyleri gazeteciler açısından söylemek mümkün değildir. Basına yeni ufuklar açılırken, gazeteciliği siyasal ihtirasları için kullananların sayısında artmalar olmuş, siyasi nedenlerden dolayı öldürme ve sürme olayları çoğalmıştır. 5 Nisan 1909'da İttihatçılar karşı olan *Serbestî* yazarı Hasan Fehmi (ö.1909), *Sadâ-yı Millet* başyazarı Ahmed Samim (ö.1910) öldürülen gazetecilerdir. Yine 31 Mart olayında *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahid zannedilerek bir milletvekili öldürülmüş, Derviş Vahdeti idam edilmiştir (Koloğlu, 1985, ss. 91-92).

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'in ilk tesiri, basında sansürün kalkması alanında olmuştur. Bu sansürün kalkmasıyla beraber yayın hayatında da büyük bir artış olmuş, bu tarihe kadar İstanbul ve birkaç büyük merkez dışına çıkamayan süreli yayınların neşri, Anadolu'da da yaygınlık kazanmıştır. Misal olarak, II. Meşrutiyet'in ilanından önce sadece vilayet gazetesinin neşredildiği Konya'da 1908-1918 yılları arasında on bir gazete, sekiz dergi yayın hayatına girmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşmaya başlayan siyasî gruplaşmalara paralel olarak, basında da belli görüşler etrafında birleşmeler görülmüştür.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devletinin gerileyişini önlemek için ortaya atılan "Türkçülük", "İslamcılık", "Osmanlıcılık", "Garbçılık" (Batıcılık) akımları içinde aydınların önemli bir kısmı "Türkçülük" etrafında toplanmışlardır. 25 Aralık 1908 yılında Türk kültürü ve diline hizmet etmek üzere kurulan "Türk Derneği" aynı isimle bir dergi neşretmeye başlamıştır. Bu derginin kapanmasından sonra "Türk Yurdu Cemiyeti" kurulmuş ve yayın organı olarak, Mehmed Emin ve Yusuf Akçura tarafından 18 Ağustos 1911 yılında *Türk Yurdu* dergisi neşredilmiştir. Derginin amacı "İslâm kavimlerinin başlıca mühimmi olan Türklerin milli terbiye ve ilmî, ictimâî, iktisadî seviyelerinin ilerleme ve yükselmesiyle Türk dilinin ve ırkının kemaline çalışmaktır." şeklinde belirlenmiştir. 1913 ve 1914 yıllarında Türk Yurdu Derneği, halkın rahatça anlayabileceği *Halka Doğru* ve *Türk Sözü* dergilerini çıkarmıştır. Bunlardan, Nisan 1913 yılında neşredilen *Halka Doğru* dergisinde Halide Edib, Yusuf Akçura, Ahmed Ağayef, Ziya Gökalp gibi edebiyatçılar yer almıştır. 1914 yılında çıkan *Türk Sözü* dergisinin başyazarı ise, Ömer Seyfettin'dir. Dönemin milliyetçi önemli bir dergisi de, Selanik'te 11 Nisan 1911 yılında neşrine başlanan *Genç Kalemler*'dir. Dergi asıl ününü, Ömer Seyfettin'in "Yeni Lisan" başlıklı yazısıyla kazanmıştır. Bu makalede, ulusal birliğin kazanmasında dilin önemi üzerinde durulmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde İslamcılık akımını savunan dergilerden ilki, *Sırât-ı Müstakim*'dir. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 14 Ağustos 1908 yılında yayına başlayan dergide, "siyasî, edebî, ahlakî, dinî ve ilmi" konular işlenmiştir. Ayrıca, insanları fukaralığa, atalete, sefalete sevk eden "bir hırka, bir lokma" anlayışına karşı çıkmıştır. 1911 yılına (182. sayı) kadar bu isimle neşredilen dergi, daha sonra *Sebilürreşad* olarak değiştirilmiştir (Hanioğlu, 1985, s. 1388; Kara, 1997, s. 29). Eşref Edip'in sahibi olduğu dergide Mehmed Akif, Manastırlı İsmail Hakkı, Şeyhülislam Musa Kazım, Babanzâde Ahmed Nâim, Bursalı Mehmed Tâhir gibi isimler yer almaktadır.

1908-1912 yılları arasında "Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye" tarafından 1908-1910 arsında yayımlanan *Beyânü'l-Hakk* dönemin diğer bir İslamcı dergisidir. Bu dergide dinî konuların yanında, günlük siyasî olaylara da yer verilmiştir. Yine aynı dönemde neşredilen *Sadâ-yı Hakk* gelenekçi İslamcılığı, *Ceride-i İlmiye* (Yazıcı, 1993, ss. 407-408) medrese ilminin yayılmasını, *Mahfil* ise İslam'a tasavvufî açıdan yaklaşılmasını savunur.

Dönemin dinî ağırlıklı olmakla beraber, felsefi ve tasavvufî konuların da yer aldığı bir diğer önemli dergisi haftalık *Hikmet*'tir. 1914 yılında yayına başlayan *İslâm Mecmuası* modernist İslamcı görüşlere yer vermiştir. Ziya Gökalp'in de yazılarının yer aldığı dergide "İslamcılık" akımıyla "Türkçülük" görüşleri birleştirilmeye çalışılır. 1910-1920 yılları arasında neşredilen *Ceride-i Sûfiye* din, felsefe ve edebiyat konularının ağırlıkta olduğu bir dergidir (Kara, 1993, s. 410). Bu derginin *Sebilürreşad* ve *Beyânü'l-Hakk* gibi dinî dergilerden en belirgin farkı, tarikat meselelerine daha geniş yer vermesidir (Levent, 1962, ss. 177; 388-390).

II. Meşrutiyet sonrası "Batıcılık" akımını savunan dergilerin başında Abdullah Cevdet'in 1 Eylül 1904 yılında Cenevre'de neşretmeye başladığı *İçtihad* gelmektedir (Varlık, 1985, ss. 112-125; Hanioğlu, 1985, ss. 853-854). Geleneğe bağlanmanın gericilik sayıldığı bu dergide, Doğu'dan gelen her şey reddedilerek, tamamen Batı'ya yönelmek gerektiği tezi işlenmiştir. Yine bu dönemde pozitivist akımı temsil eden diğer bir dergi, 1 Ağustos 1908 tarihinde neşre başlayan *Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye Mecmuası*'dır. Rıza Tevfik (ö.1951) ve Ahmed Şuayb (ö.1910)'ın çıkardıkları derginin temel ilkeleri arasında, "evrimcilik" (tekâmül) düşüncesi yer almaktadır. Pozitivizmin felsefi boyutları Osmanlı toplumunda ilk kez bu dergide ele alınmıştır (Ülken, 1998, s. 159).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküşünü engellemek, tekrar eski gücüne kavuşması yönünde ortaya çeşitli fikirler

atılmıştır. Her ne kadar bu fikirlerin bir kısmının ortaya çıkışı daha öncelere dayansa da, belli başlı grupların oluşması ve birer fikir akımı olarak ortaya çıkışları bu dönemdedir. Bu fikrî akımlar, “Osmanlılık”, “İslamcılık”, “Türkçülük” ve “Batıcılık” olmak üzere dört gruba ayrılmıştır. Bu dönemde yayın hayatına giren dergi ve gazeteler arasında keskin çizgiler olmasa da genel olarak bu fikirler ışığında yayın politikalarını belirlediklerini söylemek mümkündür.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin Süreli Yayınları

II. Meşrutiyet dönemi önemli fikir adamları ve yazarlarından olan Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi Efendi'nin ilk süreli neşriyatı Mısır'da çıkardığı *Çaylak* (Aksun, 1982, s. IXX ; Uludağ, 1996, s. 38 ; Kara, 1997, s. 69; Bolay, 1966, s. 32; Albayrak, 1973, s. 14; Ekici, 1997, s. 62) isimli mizahi bir gazetedir. 1901 yılında İstanbul'a dönen Ahmed Hilmi daha sonra Fizan'a sürülür ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Trablusgarp'ta kalır. Meşrutiyet'in ilanından sonra (1908) İstanbul'a tekrar döner ve vefatına kadar (1914) birçok süreli yayını neşretme imkânı bulur. O günkü ortamı Ziya Nur: “O esnada cemiyet, garip bir hürriyet humarına yakalanmıştır. Doğru-yanlış, basit-âli, faydalı-zararlı her çeşit fikir, tıpkı tıkaçı açılmış karışık bir su gibi etrafa yayılmaya ve bulaşmaya başlamıştır. İstanbul matbaaları, bu çeşit fikirleri yayan gazeteler, mecmualar ve kitapları basmakla meşguldürler.” ifadeleriyle anlatır ve Ahmed Hilmi'nin 1 Aralık 1908'de *İttihâd-ı İslâm* adlı haftalık gazete ile yayın hayatına başladığını belirtir (Aksun, 1982, s. XXI). İsminden de anlaşılacağı gibi Ahmed Hilmi bu neşriyatıyla, geniş bir coğrafi alana yayılmış olan Müslümanlar arasında bir birliğin kurulmasını ister. Bu gazetenin kapanmasından sonra Ahmed Hilmi, *Sırât-ı Müstakim*, *İkdam*, *Tasvîr-i Efkâr*, *Şehbal*, *Sancak* ve *Necat* gibi gazeteleerde yazılar yazmıştır. Daha sonra *Millet ile Musâhabe*'yi neşreden Ahmed Hilmi, bu gazetenin de kapanması üzerine neşriyata günlük *Hikmet* gazetesiyle devam eder. Bu gazetenin bir kararla kapatılması üzerine *Çoşkun Kalender*'in neşrine başlar. Daha sonra *Münakaşa*, *Kanad* ve *Nimet* gibi gazetelerle neşriyatını sürdürür (Uludağ, 1996, ss. 39-41).

Kısaca, Ahmed Hilmi'nin kendisinin çıkardığı gazete sayısı 12 (on iki)'dir. Bunların yedisi mükerrer isimlerle, diğerleri ise birer defa neşredilmiştir. Mükerrer isimlerle neşredilenler *Çoşkun Kalender* ve *Hikmet* gazeteleridir. Bunlardan *Çoşkun Kalender* haftalık ve günlük olmak üzere ikişerden toplam dört, günlük

Hikmet ise iki dönemi ihtiva etmektedir. Aynı isimle çıkan bir de haftalık *Hikmet* gazetesi eklenince “üç” olmaktadır. Dördü *Coşkun Kalender*, üçü *Hikmet*, *Millet ile Musahabe*, *Münakaşa*, *Kanad* ve *Nimet* şeklinde on birdir. Bunlara bir de, Mısır’da iken çıkardığı belirtilen *Çaylak* eklenince toplam neşri on ikidir.

Günlük *Hikmet* (9 - 23 Eylül 1911 ve 1 Ağustos - 25 Ekim 1912)

Ahmed Hilmi’nin *Hikmet* adıyla çıkardığı iki tane gazete vardır. Bunlardan birisi haftalık olan *Hikmet* diğeri günlük olarak çıkardığı *Hikmet*’tir burada ele alınan gazete, günlük olarak neşredilen *Hikmet*’tir. Ahmed Hilmi’nin günlük olarak neşrettiği *Hikmet* gazetesi aynı isimle iki değişik zamanda çıkmıştır. Bunlardan ilki, 9 - 23 Eylül 1911¹ tarihleri arasında neşredilmiş ve toplam on dört (14) sayı çıkmıştır (Albayrak, 1973, s. 52; Uludağ, 1996, s. 40; Ekici, 1997, ss. 120-121). Ancak, Ahmed Hilmi hakkında bilgi veren kaynakların çoğunda günlük *Hikmet* ile haftalık *Hikmet* gazetesi birbirine karıştırılmıştır (Tansel, 1981, s. 149; Duman, 1986, ss. 154-155). Haftalık *Hikmet* gazetesi yayın hayatına devam ederken, günlük *Hikmet* gazetesi *Millet ile Musahabe*’nin ardından neşre başlamış ve her ikisi de aynı anda devam etmiştir. İlk dönemdeki günlük *Hikmet*’in son sayısı olan on dört (14), 23 Eylül 1911, haftalık *Hikmet*’in on aylık tatile girmeden önceki yetmiş beşinci sayısı ise, 21 Eylül 1911 tarihinde neşredilir. Gazetede Padişah Sultan Reşad’a hitaben yazılan açık bir mektup yüzünden Örfi İdare tarafından kapatılır. Ahmed Hilmi, yayın hayatını *Hikmet*’in kapanmasından sonra *Münakaşa*, *Kanad*, *Coşkun Kalender* ve *Nimet* gazeteleriyle devam etmiştir. Devamı olan gazetelerle sayı yirmi sekize ulaşmaktadır ki, *Hikmet*’in son sayısı olan numara ön dörtten sonra çıkan gazetelere birden başlamak üzere rakam verilmişken, parantez içinde devamı olan rakamlar da verilmiştir. *Hikmet* gazetesi, bu ilk döneminde on dört, devamı olan gazetelerle beraber yirmi sekiz sayıya ulaşmıştır.

Ahmed Hilmi’nin ikinci defa neşir hayatına başlaması Kastamonu ve oradan Bursa’ya (Hüdavendigar) sürgün edilmesinden sonradır. Büyük Kabine’nin ku-

1 Günlük *Hikmet*’in ilk sayısında Hicri, Rumi ve Miladi tarihler verilmiştir. 17 Ramazan 1329-28 Ağustos 1327-9 Eylül 1911. Ancak 28 Ağustos 1327 tarihi her ne kadar *Hikmet*’te 9 Eylül yazılmışsa da gerçekte 10 Eylül 1910’u göstermektedir.

rulması ve İttihatçıların iktidardan uzaklaşmalarından sonra İstanbul'a dönen yazar, 1 Ağustos 1912 tarihinde günlük *Hikmet* gazetesini tekrar neşretmeye başlamıştır. Gazetenin ilk sayısında Ahmed Hilmi, "Kariin-i kiramımıza" başlığı altında sürgünle ilgili olarak:

(...)ezileceğimizi, süründürüleceğimizi, artık herkesin malumu olan usul ve propagandalar yapılarak, manen ve maddeten mahva çalışacağımızı, hem de hakkıyla ve etrafiyla bildiğimiz halde yine yirmi senelik mücadele neticesinde yorgun düştüğümüzü ve bizim de bu âlemde bir an istirahat hakkımız bulunduğunu unutarak İttihat ve Terakki erkânına, yürüdükleri yolun, hem milleti, hem cemiyeti, hem de kendilerini uçuruma götürdüğünü söyledik. Mukabeleten, tabii bir insaf beklemiyorduk der. (*Hikmet*, 1, s.1)

Ağırlıklı olarak siyasî olayların yer aldığı gazetede, Balkan Savaşı'yla ilgili cephelerden bilgi aktarılmış, toplumun ümitsizlik içine düştüğü ortamda bir ve beraber olunması için çalışılmış, devletin başına gelen felaketlerden kurtulmanın yolları ifade edilmiştir. *Necat* gazetesinin birkaç sayısında tefrika edilen *A'mâk-ı Hayal*, *Hikmet* gazetesinde tefrika edilir. Bir başka önemli tefrika ise, *Farmasonlar Maksat ve Meslekleri*'dir. Nihayet günlük *Hikmet* gazetesi de 25 Ekim 1912 tarihinde 84. sayısıyla sona ermiştir.² Tespitlerimize göre günlük *Hikmet* gazetesi ilki 14 sayı (9 - 23 Eylül 1911), ikinci devresi tekrar birden başlamak üzere 84 (1 Ağustos 1912-25 Ekim 1912) ve toplamda ise 98 sayı olarak yayınlanmıştır.

Hikmet Gazetesinin Şekil ve Muhteva Özellikleri

Şekil Özellikleri

Esas konumuz olan Filibeli Ahmed Hilmi'nin haftalık olarak neşrettiği *Hikmet* gazetesi, 21 Nisan 1910 - 21 Eylül 1911 tarihleri arasında 75, on aylık bir aradan sonra iki sayı (76-77) daha neşredilen ve 28 Eylül 1912 tarihinde, 77. sayısıyla kapanan haftalık *Hikmet*'tir ki bu gazete Filibeli'nin çıkardığı süreli yayınların merkezini oluşturmaktadır. Bu arada Filibeli Ahmed Hilmi, haftalık *Hikmet* için gazete ifadesini kullandığı için bu yazıda da adlandırma bu şekildedir. 39x28 ebatında olan gazetenin başlığı biraz kalınca iki paralel çizginin ortasına celi

2 Ekici, herhangi bir kaynak göstermeden günlük *Hikmet*'in 173 sayı yayımlandığını, son sayı olan 173. sayının da 23 Ocak 1913 tarihli olduğunu kaydeder (Ekici, 1997, ss. 132-137).

sülüs istifle yazılmış *Hikmet* ibaresini, hemen altında i'tisam âyetinden alınmış "Va'tesimû velâ teferrakû" (Âl-i İmran/103) devamında "İttihat Hayattır, Tefrika Memattır" cümlesi ile satır tamamlanmaktadır. En üst çizginin üzerinde sağda: "Birinci sene", ortada: "Şimdilik her perşembe neşrolunur.", solda ise, "numara" yazılıdır. Başlığın sağında "Sahib-i imtiyazı: Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi" bunun altında "İdare ve tahrir mahalli: Cağaloğlu Caddesinde daire-i mahsusadır. Muhaberât sahib-i imtiyaz ile cereyan etmelidir" cümleleri yer almıştır. Bunun da altında "Nüshası dâhilde yirmi (20) paraya satılır" ifadesi bulunmakta alt sağında Hicri, en solda Rûmi tarih, üstünde ise Miladi tarihler verilmiştir. Sol tarafın (Miladi tarihin) üst kısmında "Şerâit-i iştirak: Vilâyet-i Osmaniye için seneliği 35, altı aylığı 20 kuruştur. Memâlik-i ecnebiye için seneliği 10, altı aylığı 6 franktır.

Hikmet'in ilk sayfasındaki bu genel bilgilerin, zaman içerisinde küçük değişiklikler gösterdiği görülmektedir. Gazetenin ikinci senesinden (53) itibaren "i'tisam" ayeti üste, intişar günü de başlık klişesinin altına alınmış miladi tarihler verilmemeye başlanmıştır. Nüshaların son sahifesinin altında da "Hikmet matbaası. Müdür-i mesul: Ahmed Hilmi" kaydı yer almaktadır.

Hikmet gazetesi nr. 29'a kadar değişik matbaalarda basılmış, bu sayıdan itibaren Ahmed Hilmi, "Hikmet Matbaası" nı (3 Kasım 1910) kurarak, gazetesini de kendisi basmıştır. Nitekim matbaanın kuruluşu gazetede duyurulduğu gibi "itinayla eserlerin basıldığı" da belirtilmiştir.

Bir diğer değişiklik ise, gazetenin on aylık bir aradan sonra çıkan 76 ve 77. sayılarında görülmektedir. Bu iki sayıda Hikmet klişesi biraz daha küçülmüştür. "i'tisam" ayeti sayfanın en üst ortasına alınmış, Hikmet yazısının altına da motifli çizgi çekilmiş, bu motifli çizgi ile önceki sayılardan beri devam eden siyah çizgi arasına da "Cumartesi" yazılmıştır. Böylece son iki sayı "Cumartesi" günü neşredilmiştir. Bir de, yirmi dokuzuncu sayıdan itibaren son sayfada "Müdür-i mesul"den önce yer alan "Hikmet Matbaası" ifadesi, son iki sayıda sadece "Hikmet" şeklinde yer almıştır.

Hikmet gazetesinin fiyatı da zaman içinde değişiklikler göstermiştir. 1-52 ve 76-77. nüshaları 20; 53-75. nüshaları ise "30 para"ya satılmıştır. Ancak abone yoluyla da okuyucuya ulaşan gazetenin, ilk dört sayıda senelik abone bedeli "35 kuruş" iken, beşinci sayıdan itibaren "dâhilî posta ücreti tenzil edilmiş olduğunu" belirten bir açıklama ile "30 kuruş"a indirilmiştir (*Hikmet*, 5, s. 1). *Hikmet*, belli bir düzen içinde, sekizer sayfa olarak neşredilmiştir. Ancak 25 ve

35. sayılar “Bayram” dolayısıyla dörder, kırk beşinci sayının ise on sayfa olarak çıktığı görülmektedir.

Gazetede yazılar, sayfa üç sütuna ayrılarak neşredilmiştir. “İblis İzzeddin Behmen”, “Tasavvuf-ı İslâmî” gibi tefrikalar için ise sayfaların yarısından biraz daha az kısmı olmak üzere, alt kısımda neşredilmiştir.

Hikmet gazetesinin dört adet *Nüsha-i fevkalâde* ile on üç adet de *Ek nüsha*'sı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki “Girit İçin Neşredilen Nüsha-i Fevkalâde”, dördüncüsü ise, “Hâsılât-ı Safiyesi Almato Felâketzedegânına Mahsus”dur. Diğer ikisinin üzerinde niçin neşredildiği ile ilgili bir bilgi bulunmamakta, ancak konularından birinin “Kurban Paralarının Donanmaya Verilmesi” yönündeki tartışmalara olumlu yönde görüş belirtmek için, diğerinin de İslam dinine yönelik eleştirilerde ve iftiralarda bulunan “Bovakey'e Cevap Vermek” maksadıyla neşredildiği anlaşılmaktadır. Bu dört *Nüsha-i fevkalâde*'nin ikisi “Pazartesi” günü neşredilmiştir ve dörder sayfadır.

Gazetenin genelinde aynı tarihi taşıyan ek nüshaların sayısı ise on üçtür. Bunlar normal nüshalara göre biraz değişiktir. Üzerlerindeki *Hikmet* klişesi biraz daha küçülmüş, idare ile ilgili bilgiler kaldırılmış, sadece “Sahib-i İmtiyaz: Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi” ifadesine yer verilmiştir. Hicrî ve rûmî tarihlerin verildiği bu sayılarda, miladi tarihler gösterilmemiş, neşir günleri verilmemiştir. Tamamı dörder sayfa olarak çıkmıştır.

Hikmet gazetesinin kısa zamanda büyük bir rağbet kazandığı, gazetede çıkan “ceridemizin ilk nüshaları bitmiş olmakla bu defa ikinci defa olarak tab'larına lüzum hissediyoruz. Günden güne çoğalmakta olan karilerimiz, gazetemizi ilk nüshasından itibaren mütalaa etmek arzu ediyorlar. İşte bu defa da dördüncü nüshasını ikinci kere tab'ediyoruz” (*Hikmet*, 4, s. 1) gibi ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu mükerrer baskılar daha çok başlardaki ilk dokuz sayıdadır. Birden fazla baskısı yapılan sayıların, sayfasının (nr.4 hariç) dörder olması dikkat çekicidir.

Gazetede bunlardan başka halkın kolay ve zevkle okuyacağı eserlerden seçilmiş metinlerin forma şeklinde verilmiştir. Daha sonra tamamlanan formlardan birisi, *Akvâm-ı Cihan* adlı eserdir. *Hikmet*'te bununla ilgili olarak: “Her forması lâ-akal otuz kırk paraya satılan âsâr-ı ma'dud ve nefis kâğıda matbu *Akvâm-ı Cihan* nam eser formalarla beraber gazetemizle otuz paraya satılacaktır. Kâriin-i kirâmımızın bu formaları müvezzilerden talep etmeleri lâzımdır” (*Hikmet*, 53, s.1) denilmektedir. Ahmed Hilmi'nin kaleme aldığı, *A'mâk-ı Hayal*, *Öksüz Turgut* isimli romanlar da aynı şekilde abonelere verilen eserlerdendir.

Hikmet gazetesi, 74. sayısında padişaha hitaben yazılan “Açık Arzuhal” başlıklı mektup dolayısıyla 21 Eylül 1911 yılında kapanmıştır. Filibeli Ahmed Hilmi, önce Kastamonu’ya, oradan da Bursa’ya sürgüne gönderilmiştir. Daha sonra çıkan af neticesinde İstanbul’a dönen Ahmed Hilmi, bir süre Refi Cevat’ın başmuharriri bulunduğu daha sonra da kendisine geçen *Teşrih* gazetesinde yazılar yazmıştır. 22 Eylül 1912 yılında *Hikmet* gazetesini tekrar çıkarmışsa da fazla uzun ömürlü olamayarak 77. sayıyla beraber 28 Eylül 1912’de kapanmıştır. *Hikmet* gazetesinin tam koleksiyonu Hakkı Tarık Us, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı’nda, bir kısmı da Âtîf Efendi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.³

Hikmet’in Muhteva Özellikleri ve Yayınlamasının Amacı

Hikmet gazetesinin muhtevasına geçmeden önce, “Neşredilmesindeki Amaç” üzerinde durmak gerekir. II. Meşrutiyet’in ilânından sonra İstanbul’a dönen ve bir süre değişik gazetelerde yazdıktan sonra *Hikmet* gazetesini neşretmeye başlayan Ahmed Hilmi, ilk sayıda “Birkaç Söz” başlığı altında gazeteyi neşretmekteki amacını açıklar:

İntibâh-ı İslâmî’nin artık rûnüma olduğu inkâr edilemeyecek hakikatlerdendir. Bir adamın hastalığını fehm ve i’tiraf etmesi, kendisini tedavi çarelerini taharrîye sevk eder. İşte bu bir intibâhtır. Âlem-i İslâm, bugün ma’lûl ve marîz olduğunu hissetmekte ve iâde-yi sıhhat ve selâmeti ilaçlarını aramaktadır. Bu hiss-i cüst ü cû ve taharrî mütefekkirin-i İslâmiyeyi birçok mesâil-i mühimmenin tahliline ve ezcümle iki meslekteki gavâmiz ve hafâyânın izhârına sevk etmektedir. Her mütefekkir-i İslâmî evvel emirde şöyle bir sual karşısında bulunuyor: İslâm kâfil-i saâdet ve selamet-i beşer midir? Mütefekkir, bu sualinin cevabını hâl-i hazırda alamaz. Çünkü hâl-i hazırda alacağı cevap esas-ı İslâm’a değil, akvâm-i İslâmiyenin bugünkü maneviyatına râ’ci kalır. Bu suale haklı bir cevap almak için tarihe müracaat ediyor. Tarih, İslâm’ın zulüm ve istibdâdı, cehl ü şirki redâet ve mesâviyi imha ettiğini gösteriyordu.

3 *Hikmet*’in tam koleksiyonu, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, 115 numarada (1-77) bulunmaktadır. Ayrıca, 25 Zilkade 328.; 6 Safer 328, 24 Kanûmsâni 1326, 6 Şubat 1911.; 28 Safer329 / 14 Şubat 1326 / 24 Şubat 1911 tarihli olmak üzere üç adet *Nüsha-i Fevkalâde* vardır. BDK. B.50’de iki koleksiyon vardır. Bunlar 1-52 ve 1-77 şeklindedir. Bu koleksiyonlardan birinci yıla ait, 1-52’de *Nüsha-i Fevkalade* ve *Ek* nüshalar tamdır. Aynı numarada 1-77 olanda ise bir (Almato için yayınlanan) “*Nüsha-i Fevkalâde*” ve iki de ek (nr.27 ve 31’in) vardır. Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı) B.30’da ise 1-77 sayıları vardır. Ancak bu koleksiyonda 67. sayı ile *Nüsha-i Fevkalâde* ve *Ek* nüshalar eksiktir. ÂEK. 145. numarada 1-52. sayıları vardır. Burada *Nüsha-i Fevkalâdeler* tam, “*Ek*” nüshalar ise yoktur. Ayrıca 9. sayıya kadar *Hikmet*’in değişik baskıları bulunmaktadır.

Lâkin bu safahât-ı mübecceleyi müteâkıb bir takım safahatı müzlime dahi nazar-ı intibahına çarpıyor. Daha sonra tevakkuf ve inhitat devreleri görünüyor. Binâberin müfekkire-i müdekkikde niçin inhitat ettik? suâli tekevün ediyor.

Esbâbı-ı inhitatımızı tamamıyla anlar ve bu esbabı def' edebilirsek hakkıyla intibah etmiş oluruz. Cerîdemizin sebab-i te'sisi bu esbabı arayıp bulmak ve enzâr-ı müslimîne koymaktır. İşte görülüyor ki muazzam ve mukaddes bir maksat ve emel besliyoruz. Bu emel ve maksat İslâm'ın malı olduğu için mazhar-ı teveccüh ve muâvenet olacağını ümid ediyoruz. Ve ümid ediyoruz ki mütefekkirin-i İslâmiye cerîdemiz sahifelerini mütâlaat-ı kıymetdarlarıyla tezyin ederler. (*Hikmet*, 1, s. 1)

Ahmed Hilmi, yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere geri kalışın, inhitatın ana sebeplerini tespit ederek bunların tedavisine çalışan bir Osmanlı aydınıdır. *Hikmet* gazetesinin temel amacı da zaten "intibâh-ı İslâm"a katkıda bulunmaktır. Ahmed Hilmi hakkında yapılan değerlendirmelerde, *Hikmet* gazetesinin neşir hayatına başladığı dönemde Osmanlı Devleti sınırları içinde ve İslam dünyasında "İttihâd-ı İslâm" cereyanının yaygın olduğu, dolayısıyla "müellifin neşrettiği *Hikmet* gazetesinin de bu idealin propagandasını yapmakta" (Aksun, 1982, s. XXI) olduğu şeklindedir.

Yaşanan olaylar karşısında kayıtsız kalmayan, çözümler üreten, halkı dini, ilmî, tarihî ve tasavvufî konularda aydınlatmaya yönelik yayınlar yapan *Hikmet* gazetesi, bu maksatlarla yayın hayatına başlamıştır. Kısa sürede toplumun her kesimi tarafından ilgiyle okunduğu ve benimsendiği gazeteye gelen mektuplardan, çıkan yazılardan anlaşılmaktadır. "Tarsus'taki erbâb-ı hamiyet, köylülerimiz arasında *Hikmet*'in neşri maksadıyla bir heyet teşkil etmişler ve şimdilik aralarında cem' ettikleri meblağla yirmi abone kaydı için idaremize yazmışlardır. Bu heyet-i muhtereme-i hamiyete delalet eden zât-ı diyânetperver, abonenin yüze iblağ edileceğini de iş'ar etmiştir" (*Hikmet*, 15, s. 7). Bu düşüncelerinden dolayı köylülere teşekkür edilirken, "köylülere mahsus abone bedeli yirmi kuruşa tenzil edilir" (*Hikmet*, 15, ss. 7-8).

Hikmet gazetesine halk kesiminin yanında yoğun olarak aydın kesimden, medrese ve Dârüşşafaka talebelerinden de ilginin olduğu, yayınlanan mektuplardan anlaşılmaktadır. Fatih Çarşamba Sâni Hüseyiniye Medresesi'nden yazan Ahmed Hamdi Aksekili, "Hakgüyâne Sözler" başlığı altında şunları yazmaktadır:

Efendim!

Muhterem [*Hikmet*] Mecelle-i İslâmiyesini bidâyet-i intişârından beri takip ettiğimiz cihetle gâye-i a'mâl ve meslek-i mukaddesini bildiğimiz için âşık-ı *Hikmet* olarak her perşembe günleri gazetecilerden sudûr edecek olan sadâ-yı *Hikmet*'e kemâl-i iştiyakla intizar ediyoruz. Bazı bedhâhân ne söylerse söylesin müştâkîn-i *Hikmet* biz talebe-i ulûm *Hikmet*'in takip etmekte olduğu meslek-i celîli, bütün mevcudiyetimizle alkışlar ve bir takım kûtâh-bîn olanların seng-i itirazları aksa-yı a'mâl ittihaz ettiğiniz müdâfaa-i mukaddese bir kat daha takviyet vermeğe hizmetten başka bir şey yapamayacağını yakinen biliriz.

Evet, *Hikmet* bizim indimizde öyle ismi ile müsemmâ bir cerîde-i mergûbedir ki münderecâtı itibâriyle altın kalemle yazılmaya ve daima insan üzerinde bulundurulmaya lâyıktır (*Hikmet*, 32, s. 4). Bunun yanında Selânik Fransız Mektebi talebesinden Bosnalı A.A'nın [Elif Elif] gönderdiği mektup, *Hikmet*'in neşriyatından duyduğu memnuniyetle beraber, gazetede Arapça, Farsça makalelere de yer verilmesini ister. (*Hikmet*, 18, s. 8)

İçte ve dışta birçok siyasî olayın geliştiği, İtalyanlar tarafından Trablusgarp'a yönelik işgalin başladığı bir dönemde, gazete "Açık Arzuhal" başlıklı yazıdan dolayı, on ay tatil edilir. Hem Filibeli Ahmed Hilmi'nin düşüncelerini yansıtması bakımından hem de *Hikmet*'in kapanmasına sebep olan bu açıklamanın bir kısmı şu şekildedir:

Enzâr-ı Millete:

Halife ve Padişahımız Hazretlerine, Heyet-i Teşriyye ve İcrâiyyeye Açık Arzuhal
Trablusgarb hakkında İtalya efkâr-ı umumiyyesinin ızhar ettiği tâma' ve meyl-i gasb bütün Osmanlıların nefretini mucib olduğu gibi makâm-ı hilâfetin hukukuna tecavüzü bizzat İslâm'a tecavüz bilen bütün âlem-i İslâm'dan bir feryâd-ı gazab ve nefret çıkartacağından hiç şüphe yoktur.

Hilâfet-penâha! Ve Ricâl-i Millet!

Nâm nâmi-i Yezdâna kâsem ederiz ki İtalya'nın ilk hatve-i tecavüzünü Afrika'ya îsâl ettiği gün, Afrika âlem-i İslâmî ye's ile kıyam edecek ve o buk'a-yı sükûn ve rıza, kanlara bulanacaktır.

Bu öyle bir hareket-i milliyedir ki müşevvik müdafa-yı mevcudiyet, mürevvici zaruret, istinadgâhı Yezdân, hâmisî iman ve itminandır.

Öyle sanıyoruz ki herkesin pek ziyâde korktuğu harb-i umumînin kıvılcımı, Afrika'dan peyda olacak ve beşeriyet yeni kanlara bulanacaktır. Bütün Müslüman mütefekkirleri, âsude bir halde çalışmağa, cehle ve atâlete karşı cihada mecbur olan Müslümanların, şu zamanda ihtilaller içinde yuvarlanmasına rey veremez, velev ki bu harekât-ı şedîde Müslümanların nefini mucib olsun.

Lâkin artık bu dünyada yegâne İslâm hükümeti olan Osmanlı vatanına tecâvüz, siyâsî bir mesele olmayıp ve doğrudan doğruya dîn-i İslâm'ı dünyadan kaldırmak teşebbüsü demek olduğundan ve ölüm tehlikesi karşısında diğer mülâhazâtın hiçbir yeri olamayacağından Müslümanlar yalnız bir emel ile hukûk-ı insaniyeyi istihkâr eden gâsıblara karşı ya ölmek veyahut ümit ile yaşamak emeliyle kıyam edeceklerdir.

Şu mâruzat, ne bir tehdit ve ne de bir oyundur. Bu kıyâm-ı umumî-i İslâm'dan İtalya mutazarrır olmaz. Zarar, İngiltere ve Fransa'ya kalacaktır. Lâkin bu zararı bizzat Fransa ve İngiltere arzu etmiş olacaktır. Zîra onlar razı olmadıkça İtalya, bu kadar uhûd-ı düveliyeyi hukûk-ı mukaddeseyi ayaklar altına almağa kalkışamaz.

(...)

Şevket-penâhâ! Ve Ricâl-i Devlet!

Bir Osmanlı şehzadesini Trablus'tan çıkarmak için, ya bir kuvve-i kahîre-i fevka't-tabîa bütün Afrika'yı şimaliyi ber-hava etmek veyahud da milyonlarca adamı mahv ve idam eylemek lâzımdır. Bâkî ferman padişahımızın, teemmül ricâlimizindir. (*Hikmet*, 74, s.1)

21 Nisan 1910 tarihinden itibaren yayımına devam eden *Hikmet* gazetesi bu yazının neşredilmesinden sonra bir sayı daha çıkar ve 21 Eylül 1911 tarihli 75. sayıyla kapanır. Şehbenderzade Ahmed Hilmi, önce Kastamonu'ya sürülür, oradan da Bursa'ya nakledilir (Ekici, 1997, ss. 47-48).

Osmanlı arşiv belgelerine göre Ahmed Hilmi'nin affı: "*Hikmet* gazetesi imtiyaz ve mesul müdür olup Divan-ı Harb-i Örfî kararıyla idare-i örfiye mıntıkası haricine çıkarılmış olan Filibeli Şehbenderzade Hilmi Efendi'nin avf-ı aliye mazhariyeti..." 1 Aralık 1911 yılında gerçekleşmiştir.⁴

Bundan sonra kapanan *Hikmet* ve diğer gazeteleri için Sadaret'e iki kez dilekçe yazmıştır. Bunlardan 13 Temmuz 1912 tarihli ilkinde⁵ yazar, dokuz ay önce kapatılan *Hikmet* ve diğer gazetelerinin tekrar neşrine izin verilmesini, diğer gazeteler için bir iki aylık kapatılma cezası uygun görülürken *Hikmet* ve diğer gazetelerinin dokuz aydır kapalı durumunun kaldırılmasını dile getirir. 20 Temmuz 1912 tarihli ikinci dilekçesi⁶ ise daha önce yazdığı dilekçeye cevap alamadığıyla ilgilidir.

4 BOA. BEO.3971/297799 (9 Zilhicce 1329/1Aralık 1911)ve BOA. BEO.4065. 304816. Lef. 2 (18 T.sani 1327/1 Aralık 1911)

5 BOA. BEO. 4065.304816. Lef.3

6 BOA. BEO.4065. 304816. 4.

Bu dilekçelere “dokuz mâh mukaddem Divan-ı Harb-i Örfi tarafından tadil edilmiş olan *Hikmet* gazetesinin müddet-i tadilinin ceza-yı kafi addıyla tekrar intişarına müsaade-i itası”⁷ şeklindeki açıklamayla gazetenin tekrar çıkartılmasına izin verilir.

İstanbul’a dönen Ahmed Hilmi, bir yıllık bir aradan sonra 22 Eylül 1912 tarihinde 76. sayıyla *Hikmet* gazetesinin tekrar neşrine başlar ve bu sayıda kapanmayla ilgili bilgi verilir. Önce, “Müşterikîn-i Kirâmımızdan İstirham” başlığı altında okuyuculara şu duyuru yapılır: “On bir ay muattıl ve bî-suğl kalan hay’et ve matbaamız, nasıl bir ihtiyaç içinde bulunduğumuza şahid-i âdildir. *Hikmet*’in üç bin abonesi var ki bunlardan bir kısm-ı mühimmi sekizer, onar nüsha aldıkları halde bedelâtı göndermeğe vakit kalmadan ceride kapanmıştı...” (*Hikmet*, 76, s.1). Daha sonra Ahmed Hilmi, hem *Hikmet*’in kapanışını hem de İslam âleminin içinde bulunduğu durumu değerlendiren bir yazı kaleme alır. “*Hikmet* Kapandıktan Sonra [Bir Senelik Tarihçe-i Elîm]” başlığı altında öncelikle şunları ifade eder:

Yevmi *Hikmet*’in tatili üzerine aftalık *Hikmet* de kapandı. O vakitten beri bir sene oluyor. Bu bir sene âlem-i İslâm için pek elim vukuatla geçti.

Bütûn âlem-i İslâm’ın yalnız bir derdi var: Kaht-ı Ricâl!

Âlem-i İslâm’ın herhangi noktasına bakılsa, hep nazar-ı teessüfe çarpan, rehber-sizlik, muktedir adamların fîkdânıdır. Lâkin emin olmalı ki, beşeriyet için bundan daha şedid felaket olamaz. Bir hey’et-i içtimâiyeyi teşkil eden efrâd, ne derece müstaid ve hamiyetli olursa olsun, şu güzel evsâfi hayır ve terakki yoluna imâle edecek rehberler olmazsa, o içtimaiyet de sefalet ve mihnetten kurtulamaz. (Mihridin Arûsi, 76, s. 1)

Tarihin en büyük hadiselerinin hep birer ikişer adamın istidadına göre zuhur ettiğine işaret eden Ahmed Hilmi, Peygamber’in zuhuru ve sonrasında bir avuç bedevinin bir asırda cihangir olmasına vesile olduğunu, yine Sultan Osman’ın, yedi yüz kişiyle yarım asırda büyük bir devlete ulaştığını ifade eder.

Esas meselenin “kaht-ı ricâl belası” olduğuna işaret eden Filibeli, memleketin idaresini elinde bulunduranların ehil olmadıklarını ifade ederek, “Bir senelik ömrümüz, sa’yimiz, kazancımız, masraflarımız, hepsi ber-hava oldu gitti. Lâkin bütün zararlarımız, bundan ibaret midir? Eyvâh ki hayır.” sözleriyle düşüncelerini açıklar.

Esas sorunun memleketin genç ve cevval gençlerindeki enerjinin birlik olmaya ve vatanın kurtarılması sevke dilmesi gerekirken bir yılda bunların yapılamadığı ifade edilir.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin Balkan Savaşları öncesinde hem Osmanlı Devleti hem de Osmanlı sınırları içerisinde yer alan diğer milletler için yaptığı değerlendirmeler bugünlere de ışık tutacak cinstendir:

İdaresi Eflatunları şaşırtacak kadar zor olan bu memleketi sekiz on tecrübesiz ve iktidarsız gençlerin cebren idareye kalkışması, ânâsır-ı müslimeyi gücendirmesi, gayr-ı müslimleri hoşnut edememesi nihayet memlekette ihtilaller meydana getirdi. Arnavutluk ayaklandı. Ordu yine inkisama yüz tutmuş olan vatani kurtarmak için müdahale etti. İnhisarçılar bir kabine teşkilinden aciz kalmaları üzerine sükût ettiler. Hiçbir fırkaya mensup olmayan bir hey'et-i vükelâ teşkil edildi. Gayr-i meşru bir surette dağılan meclis tatil olundu. Lâkin bütün bu fecâyî 'efkâr-ı şahsiyye ile meşbu olanların insaf ve mürüvvetini celb edecek yerde nifak ve şikâki hod-gaye-ye götürdü. Hükümet-i inhisâriyyenin ister eser hataları olsun, ister eser-i ihtiras ve cehaletleri olsun, memleket bin türlü tehlikeye maruz bir hâle gelmişti. Bugün tehlikelerin bir takımı hâlâ bâki iken bütün mesai ve himemât, tezyîd-i adâvet ve nifaktan başka bir şeye masrûf olmuyor. Bu babta kimseye henüz söz anlatmak mümkün değil. Herkes hakkın kendi elinde olması iddiasında, bu münazaalar, bu ihtiraslar, bu rezaletler ne vakit bitecek? Burasını kestirmek mümkün değildir. Hâtır-ı pürmelâle Nasreddin Hoca'nın yorganı hikâyesi geliyor. Yorganların, vatan izmihlaliyle bitmesi endişesi var. (...) Hükümet-i inhisâriyyenin bilançosu yapılıncaya, ortaya çıkan şeylerden tedehhüs etmemek ve şu hâle rağmen hâlâ mevki-yi iktidara geçmek emelini taşımalarına tamamıyla şaşmamak elden gelmez. (Mihridin Arûsi, 76, ss.1-2.)

Memleketin içinde bulunduğu karışık ortamın temelinde çıkar çatışmasının yattığı, hatta dış kaynaklı güçlerin parmaklarının olduğu açık şekilde dile getirilir. Ancak tüm bu gerçeklerden milletin habersiz olduğu ve söylenenlere inandıklarına işaretlerle şöyle der:

Ve hâlâ zavallılar inanıyor! Artık şu hâle karşı ne denilebilir? Yapacak şey, bir duâdan başka ne olabilir? Bin türlü musibetlerin açamadığı gözleri, acaba birkaç kuru nasihat açabilir mi? Doğrusu, her mütefekkir bilâ irâde şu hasbihali söylüyor :Ya dehre gelmeseydim, ya aklım olmasaydı! (Mihridin Arusi, 76, s. 1)

Gazetede Yazıların Konu Başlıkları

Edebiyattan siyasete, iktisattan günlük olaylara kadar pek çok konuyu ihtiva eden gazetede belli başlı başlıklar şunlardır: "İcmâl-i Siyâsi", "Hikemi-yât", "İçtimâiyat", "İktisadiyat", "Bâtuniler", "Hafiyе", "Tasavvuf-i İslâmî Fünûn-ı

Cedide ve Felsefe; Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm”, “Edebiyat-ı Mutasavvıfane”, “Ahvâl-i Umumiye”, “Elvâh-ı Hayat”, “Makale”, “Terâcim-i Ahvâl”, “Âlem-i İslâm”, “Enzâr-ı Ümmete/ Millete”, “Mebahis-i Müfide”, “İntikadat”. Bu başlıkları kısaca açmak gerekirse,

i. İcmâl-i Siyâsi: Genellikle iç siyâsi olayların değerlendirildiği bu bölümde toplam otuz yedi yazı yayınlanmıştır.

ii. Makale: İlim, fen, siyaset, ittihat gibi konuların ele alındığı bölümdür. Makale başlığı altında toplam yirmi altı yazı yayınlanmıştır ki, bunların beş tanesi Farsça’dır.

iii. Teracim-i Ahval: İslâm büyüklerinden bazılarının hal tercümelerinin anlatıldığı bir bölümdür ki, bu başlık altında yirmi beş kadar yazı çıkmıştır. Bunlar arasında Yunus Emre, Abdülkerim Cîli, Bursalı Mehmed Tahir gibi Osmanlı’ya ait isimlerin yanında, Batı felsefesinden Hegel, Büchner gibi kişiler de ele alınmıştır.

iv. Elvâh-ı Hayat: Filibeli Ahmed Hilmi, bu başlık altında daha çok Fizan hatıralarını işlemiştir (Koçak, 2009, ss. 339-364).

v. Âlem-i İslâm: *Hikmet* gazetesi yüklediği misyon itibarıyla sadece Osmanlı sınırları içinden veya İstanbul’dan değil, Müslümanların yaşadığı bütün bölgelerden haberler aktarmaya çalışmıştır. Bu başlıkla gazetenin otuz sekiz sayısında yazı yayımlanmıştır. Taşkent, Buhara, Çin ve Doğu Türkistan gibi Orta Asya ve Uzak Doğu’dan, İran ve Kuzey Afrika’dan haberler ve yazılar yer alır.

vi. İktisâdiyat: *Hikmet* gazetesi çok zengin bir yapıya sahiptir. Bunlardan birisi de, ekonomi ve iktisat konularıyla ilgili “İktisadiyat” bölümüdür. Gazetede bu başlık altında, toplam on dört yazı yayımlanmıştır.

vii. İctimâiyat: Bu başlık altında daha çok toplumsal olaylar, ortak şikâyet ve istekler dile getirilmiştir. İnsan hakları ve hukuku, kadınların terakkiye engel olup olmadıkları, çok evlilik, İslâm âleminin geri kalmışlığı gibi konuların yanında, o dönemde sıkça tartışılan Türklük, Müslümanlık, Osmanlılık gibi düşünce akımları da işlenmiştir.

viii. Sâde Sifirler ve Türk Kardeşliğime: Bu başlık altında daha çok Osmanlı devletinin esasını teşkil eden, tarihte büyük zaferler kazanmış, dinin yücelmesi ve vatanın muhafazası için şehit olmuş, bu değerler uğrunda her şeyini fedaya hazır olan Türk milletinin karakteri ifade edilir. Bir kısmı da şiirlerden oluşan bu yazıların toplamı, on ikidir. Ahmed Hilmi bu başlık altındaki yazılarını daha çok Özdemir takma ismiyle yazmıştır.

vix. Hikemiyât: Gazete içerisinde iki çeşit Hikemiyât vardır ki, bunlardan birincisi ilk sayılarda “Tasavvuf-ı İslâmî” tefrikasının başında kullanılmıştır. Diğeri ise İslâm ve hürriyet, uhuvvet ve musâvaat, ittihat, dîn-i hakiki, dîn-i taklidi; terbiye, gezegen ve yıldızlar gibi çeşitli konuların ele alındığı bölümdür. Bu başlık altında da toplam otuz üç yazı neşredilmiştir.

vx. Enzâr-ı Millete / Ümmete: *Hikmet* gazetesinde bu başlıklar altında, otuz dokuz yazı yer almaktadır. Bunlar daha çok gazetenin birinci sayfasında neşredilmiş olup, toplumun her kesimini ilgilendiren meseleler üzerine yapılmış değerlendirmeler ve çözüm önerileridir.

vxi. Hutbelerimiz: Gazetede bu yazılar daha çok vaaz ve nasihat maksadıyla kaleme alınmış, ayet ve hadislerle zenginleştirilmiş yazılardır.

vxi. Fenniyat: Bu başlık altında toplam dokuz sayıda yazı çıkmıştır. Konu olarak heyet ilmi, kâinat, güneş sistemi, burçlar, yıldız ve gezegenler üzerinde durulmuştur.

vxi. Edebiyat-ı Mutasavvifâne / Sahâif-i/Mebâhis-i Edebiye: Bu başlıklardan “Edebiyat-ı Mutasavvifâne” daha çok dinî ve tasavvufi konuların işlendiği bölümdür. Gavs-ı Âzam Cili'nin Kasîde-i 'Ayniyesi (*Hikmet*, 27, s.31), Mirâç ve Na't gibi şiirler bunlardan bazılarıdır. Ahmed Hilmi, bu başlıktaki yazılarında Şeyh Mihridîn Arûsi ve Şeyh Hüsnü müstear isimlerini kullanmıştır.

vxi. Bektâşiler: *Hikmet* gazetesinde “Bektâşiler ve Hey'et-i İctimâiye-i Osmaniyeye Te'sirât-ı Tarihiyesi” başlığı altında 74 - 77 sayılar arasında yayınlanmıştır ki Bektâşilikle ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

xxv. Yunus: *Hikmet*'te “Terâcim-i Ahvâl: Sahâif-i İslâmiye'den Âsâr ve Ahvâl-i Meşâhir: Yunus” şeklinde gazetenin nr. 62-68 sayıları arasında neşredilmiştir. Yunus Emre'nin hayatı ve şiirlerinin anlatıldığı yazıda, Yunus'un düşünce dünyası üzerinde de durulmuştur.

xxvi. Felsefe-i Asır ve İlm-i İctimâiyat: *Hikmet* gazetesindeki yazıların büyük bir kısmını felsefe yazıları oluşturmaktadır. Bunların bir kısmını başta İmam Gazali, Muhiddin Arabî olmak üzere İslam felsefecilerinin görüş ve eserleri oluşturmaktadır.

xxvii. Feminizm: Ahmed Hilmi'nin (F.A.H.) kısaltma ismiyle yazdığı bu konudaki makaleleri, sosyal hayatımızın önemli bir kısmını oluşturan aile hayatı, kadın erkek eşitliği, kadınların çalışması ve özgürlüğü gibi bu gün de hâlâ tartışılan konuları ihtiva etmektedir.

xxviii. İslâm'ın Zaaf ve Kuvveti: İslam dininin gelişinden bu tarafa genel bir değerlendirmenin yapıldığı, bu dine mensup olan Müslümanların geçmişte ve bugünkü siyasi ve sosyal durumlarının değerlendirildiği bir yazı serisidir. Gazetede bu konuyla ilgili toplam altı makale neşredilmiştir.

xxvx. Mebâhis-i Tarihiye: İslam tarihinde kahramanlık ve ahlâk bakımından örnek olmuş şahsiyetler ve olayların ele alındığı bölümdür. Hazret-i Ali, Halid bin Velid (Seyfullah) bunlar arasındadır.

xxx. Bir Haftalık Vukuat: Gazetenin bütün sayılarında (nr. 25 hariç) ve genellikle son sayfalarında (sekiz) yer alan bu bölümde, geride kalan, bir haftanın iç ve dış olayları maddeler halinde değerlendirilir.

*Hikmet'*te Yer Alan Tefrikalar

i. İblis İzzeddin Behmen: Bu eser felsefi bir roman olup, Bâtîni mezheplere dairdir. *Hikmet'*in sadece 25, 31, 35, 40, 42-43, 45, 49, 61-65, ve 69. sayılarında neşredilmeyen eser üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci kitapta “Mukaddime”, İkinci kitap “İblis'in Vekili” üçüncü kitap ise “İblis'in Sükûtu” şeklindedir (*Hikmet*, 1-27, 28-70, 66-77). Ayrıca, ilk on sayısında Ahmed Hilmi'nin ismi, F.A.H. şeklinde gösterilmiştir. Ancak nr. 77'de “mâba' di var” ifadesi bulunmakla beraber gazete kapandığı için, eserin yarım kalmıştır.

ii. Tasavvuf-i İslâmî ve Fünûn-ı Cedide ve Felsefe: Filibeli Ahmed Hilmi'nin “makâlât-ı mahsusa suretinde *İkdam* gazetesinde neşredilmeğe başlanmış ve üç tanesi” neşredilmiş, “bu def'a eser-i mezkûrun gazetemize derci takarrür etmekle mezkûr üç makalenin tekrar neşrine lüzum görülmüştür” şeklinde açıklamasıyla, *Hikmet* gazetesinin birinci sayısından başlamak üzere, (bazı sayılar hariç)⁸ son sayısına kadar devam eden eser “Mukaddime” ve dört bölümden oluşmaktadır.

iii. Aşk-ı Bâlâ: Filibeli Ahmed Hilmi'nin tarihi, felsefi ve tasavvufî yönleri olan bu tiyatro eser “Edebiyat-ı Mutasavvifane” bölümünde yayınlanmıştır. *Hikmet* gazetesinde 47. sayıdan itibaren yayınlanmaya başlamış ve 56. sayıda kesilmiştir. *Hikmet* gazetesinin bir yıl kapalı kaldıktan sonra tekrar yayınına başladığı ve iki sayı devam ettiği 76 ve 77. sayılarda iki sayıda da yayınlanmıştır. Toplam on sayıda neşredilen eser, dört perdeden oluşmaktadır (Koçak, 2009, ss. 157-180).

8 *Tasavvuf-i İslâmî'* nin tefrika edilmediği sayılar nr.20-22, 25, 34-35, 43-45, 48-50, 52, 61, 65, 67'dir.

iv. Hafiye: Maksim Gorki'nin Hafiye isimli eserinin, Reşad tarafından yapılan tercümesinin neşridir. *Hikmet* gazetesinin 53. sayısından itibaren nr. 72'ye kadar tefrika edilmiş ve sonra neşrinden vazgeçilmiştir (İsmail Hakkı, 75, s. 6).

v. Ali Suâvi Merhumun Kiyotos Risâlesi: "Mebahis-i Müfide" ana başlığı altında "Hukemâ-yı Yunanıden Kiyotos" nâm Hakîmin Risâlesinin Merhum el-Hac Ali Suavi Efendi Tarafından Tercümesi" ismiyle *Hikmet*'in 64-67, 69, 72-74 sayılarında yayımlanan yazı dizisidir (Çelik, 1994, ss. 510-512).

vi. İslamiyet Hıristiyanlığın Geçirdiği Edvârı Geçirmeli Midir?: *Hikmet* gazetesi tarafından gençlerin önünü açmak, kabiliyetlerini ortaya çıkarmalarına imkân tanımak amacıyla makale yarışmaları düzenlenmiştir. İşte bu maksatlarla açılan yarışmada birinci gelen yazı, gazetenin nr. 67-75. sayıları arasında neşredilmiştir (*Hikmet*, 46, s. 8). Jüri üyeleri arasında Muallim Vahyi Beyefendi, Üstad Tahir Beyefendi Hazretleri gibi isimler vardır (*Hikmet*, 49, s. 8).

Hikmet'in Ek Nüshaları

Hikmet gazetesinin vermiş olduğu ekler iki türlüdür. Bunlardan birincisi o hafta neşredilen gazetenin tarih ve sayı numarasını taşıyan, normal *Hikmet*'e göre klîşesi biraz daha küçük, dört sayfadan müteşekkil ve sayfaların büyük kısmını ilan ve eser tanıtımının yer aldığı eklerdir ki bunların toplamı on üçtür. İkincisi ise üst çizgisinin üzerinde "Nüsha-i Fevkalade" ibaresi yer alan, gazetenin normal klîşesini taşımakla beraber aynı tarih ve sayısını taşımayan eklerdir. Bunlardan ikisinin hangi konuda neşredildiği klîşenin üstünde belirtilmiştir. Bu iki ek nüshanın dışında, okuyucuların kültürünü artırmak için bazı eserlerin forma şeklinde verildiği de ilanlardan anlaşılmaktadır. Müstakil eser oluşturacak bu formalar okuyucuya önceden duyurulmakta ve bayilerden istenmesi hatırlatılmaktadır. Bunları sırasıyla ele alalım:

i. *Hikmet*'in Ekleri: *Hikmet*'le beraber verilen ve normal sayılarla aynı tarihi taşıyan bu ekler dörder sayfa olarak neşredilmiştir. Eklerde miladi tarihler verilmemiştir ve *Hikmet* klîşesi normal sayılara göre biraz daha küçüktür. *Hikmet* gazetesiyle beraber neşredilen bu eklerin toplamı on üçtür. Eklerin daha çok yirmi dörtle kırk sayıları arasında neşredildiği görülmektedir. Bu eklerin tamamında reklam ve ilanlar ağırlıktadır. Bunların içinde nr. 29'un ekinde "Elvâh-ı Hayat: Zavallı Muharrir" yazısı ve nr. 38'in ekinde de Ahmed Hilmi'nin *İlm-i Ahvâli'r-Ruh* isimli eserin okuyuculara verilen iki sayfalık eki önemlidir. Bunlar sırasıyla nr. 24, 26, 27-34 ve 36-38. sayıların ekleridir.

ii. Nüsha-i Fevkalâde: Gazete eklerinden başka ilmi ve sosyal konuların ağırlıklı olarak yer aldığı *Nüsha-i Fevkalâdeler* neşredilmiştir. Pazartesi günleri neşredilen bu eklerde reklam ve ilanlar biraz daha azdır. Toplam dört sayı neşredilen *Nüsha-i Fevkalâdeler*, dörder sayfadan oluşmaktadır. Ekler çıktığı gazetenin sayı ve tarihini taşıyan, *Nüsha-i Fevkalâdeler*de bunlar yoktur. Belli konulara yönelik olarak neşredilen nüshalardan ikisinin neşir sebebi üste belirtilmiştir. Birincisi, 2 Cemâziyelevvel 1328 / 15 Teşrînisâni 1328 / 28 Nisan 326 tarihlerini taşıyan (nr. 3'ten sonra) "Girit İçin Neşredilen Nüsha-i Fevkalâde" olup Ahmed Hilmi, Doktor Karabek, Ahmed Ağayef ve Yunus Nâdi'nin yazıları yer almaktadır. İkincisi ise, 25 Zilkade 328 / 15 Teşrînisâni 1326 tarihini taşıyan (nr. 32'den sonra) ve daha önce *Hikmet* gazetesinde de tartışılan Donanma Cemiyeti'nin güçlenmesi için hac ve kurban bedelleriyle, zekâtın buraya verilmesi lehinde Müftü Fahreddin'in âyet ve hadisler ışığında kaleme aldığı uzunca bir yazıyla beraber, Aksekili Ahmed Hamdi'nin *Hikmet* gazetesine ilgili "Hakguyâne Sözlere" ismini taşıyan, değerlendirmesi yer almaktadır. Üçüncüsü ise 6 Safer 328 / 24 Kanûn-ı Sâni 1326 / 6 Şubat 1911 tarihli olup (nr. 42'den sonra), Doktor Bovakey[j]'in İslam dinine ve peygamberine dil uzatması üzerine, bir cevap niteliği taşımaktadır. Şeyh Mihridîn Arûsi'nin yazısı yer almaktadır. Dördüncüsü ise, 28 Safer 329/ 14 Şubat 1326/ 24 Şubat 1911 tarihlidir (nr. 45'ten sonra). "Hâsilât-ı Safiyesi Almato Felaketzedegânına Mahsustur" ifadesini taşıyan bu nüshada Şeyh Mihridîn Arûsi, Muallim Vahyi, Özdemir, M. Halim ve A. Hulusi'nin yazıları yer almaktadır.

iii. Müstakil Eser Formaları: Okuyucuların kültürünü artırmak, gazetenin okunmasını yaygınlaştırmak için Ahmed Hilmi'nin kendisinin kaleme aldığı, *Akvâm-ı Cihan*, *A' mâk-ı Hayal*, *İlm-i Ahvâli'r-Ruh* gibi eserlerin abonelere meccanen veya gazeteyi satın alanlara daha düşük fiyatla verildiği görülmektedir.

Yazar Kadrosu

Hikmet gazetesindeki yazılarında Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, Filibeli Ahmed Hilmi, Ahmed Hilmi, F.A.H. ve A.H. kısaltma isimlerin yanında müstear isimler de kullanmıştır. Ahmed Hilmi, tasavvufî ve dinî olanlarında Şeyh Hüsnü ve Şeyh Mihridîn Arûsi, millî ve hamasî olan yazılarda Özdemir takma adını kullanmıştır. Bunun yanında İslâm ve *** rumuzuyla da yazıları bulunmaktadır (Uludağ, 1996, s. 45; Tansel, 1981, s.153; Aksun, 1982, s. XXI-XXII;

Çetin, 1995, s. 520; Ekici, 1997, s. 105). *Hikmet* gazetesinde yazısı bulunan yazarlar ayrı bir bölümde değerlendirileceği için, burada belli başlı birkaç ismi vermekle yetineceğiz. Ahmed Hilmi'nin dışında Şerefeddin [Yaltkaya], Ahmed Agayef, Ahmed Hamdi [Akseki], Yunus Nâdi [Abaloğlu], Bursalı Mehmed Tahir, Bursa Mebusu Ömer Fevzi, Müftü Fahreddin, Ali Haydar, Kolçeli Abdülaziz, Süleyman Bahri gibi isimleri sayabiliriz.

Yayın Çizgisi ve Devrin Yayın Organları Arasındaki Konumu

Filibeli Ahmed Hilmi tarafından 21 Nisan 1910-28 Eylül 1912 yılları arasında neşredilen haftalık *Hikmet* gazetesinin amaçlarının başında “esbâb-ı inhıtatımızı” anlamak ve “intibâh-ı İslâm'a katkıda bulunmak”tır (*Hikmet*, 1, s.1).

Hikmet gazetesinin başında yer alan “Allah'ın ipine sımsıkı sarılın” mealindeki âyetle ilgili olarak “kalbimizin en muallâ köşesinde, sadr-ı mevcudiyetinde, hubb-ı mevâlât kadar mukaddes hurufla yazılmıştır.” (*Hikmet*, 10, ss. 1-3) sözleriyle Filibeli, samimiyetini ortaya koyar ve “*Hikmet*'in meslek ve maksadı, i'tilâ-yı İslâm” (*Hikmet*, 48, s. 8) olduğunu ifade eder.

Hikmet gazetesi, kaliteli baskısı, günlük siyâsi olaylardan uzak, topluma ve İslam âlemine ufuk açıcı, yol gösterici neşriyatıyla kısa sürede büyük bir okuyucu kitlesine ulaşmış ve “İslam âleminde hüsn-i teveccüh kazanmıştır.” Gazetenin bu yayın çizgisinin yanında, Ahmed Hilmi'in üslubundaki sadelik “fikir ve muhâsebesindeki isabet ve kuvvet” (Mehmed Tahir, 1332, s. 156) sayesinde çok daha geniş çevrelerde tesirli olmuştur.

Ahmed Hilmi, toplumun kurtuluşunun “İttihâd-ı İslâm” (Kara, 1997, s. 69; Aksun, 1982, s. XXI) düşüncesi etrafında birleşmekten geçtiğine inanır ve gazetede de ağırlıklı olarak bu düşünceye yer verir. Nitekim bu konuyu şu cümlelerle *Hikmet*'in dördüncü sayısında şöyle ifade eder: “ Bu muharrir-i nâçizin, emelim gözlerimin bir daha açılmamak üzere kapandığı gün, son göreceği şey, İslâm'ın satvet ve ittihadı olmasıdır” (Ahmed Hilmi, s. 8). Bu düşüncelerden dolaydır ki, İttihat ve Terakki Fırkasına destek olmalarının sebebinin şahsi bir emel ve menfaatten değil, “şahsiyet-i ma'neviye ve din-i millet hatırı için” (*Hikmet*, 65, ss. 1-2) olduğunu ifade eder.

Hikmet gazetesinde Osmanlı Devleti'nin geri kalmasının sebepleri üzerinde de duran Ahmed Hilmi, milleti başlıca iki tehlikeye karşı uyarır: İlk tehlike mil-

letin ilerlemeye karşı çıkması ve zamanın ihtiyaçlarına göre gerekli tedbirleri alamamasıdır. İkinci büyük tehlike ise kuru bir taklitçiliğe kapılmaktır (Baloğlu-Keskin, 1997, ss. XIV-XV). *Hikmet* gazetesinde ısrarla üzerinde durduğu bir diğer mesele ise, “kaht-ı rical” dir. Çünkü “âlem-i İslâm’ın hangi noktasına bakılsa hep rehbersizlik, muhtedir adamların fıkdanıdır” (Mihridin Arusi, 76, ss. 1-2).

Gazetesinin neşredildiği dönemde “İslamcılık” düşüncesi etrafında yayın yapan *Sırât-ı Müstakîm* mecmuasının da dış kapağında “va ‘tesimû bi-hablillahi cemî’an velâ tefarrakû” âyet-i celiilesinin yazılı olması, Ahmed Agayef, Halim Sabit, Ahmed Hamdi Akseki, Alay Müftüsü Fahreddin gibi isimlerin de her iki neşriyatta yazı yazması bu iki yayın çizgilerinin birbirine yakın olduğunu göstermektedir (Dayanç, 1997, s. 297). Nitekim Ahmed Hilmi Bey, “Resâl-i diniyyemiz arasında istikâmet ve ehemmiyet-i münderacâtıyla pek mühim bir mevki tutmuş olan *Sırât-ı Müstakîm*’i ihvân-ı kiramımıza tavsiye ederiz.” (*Hikmet*, 7, s. 8) sözleriyle de yukarıdaki düşüncelerimizi teyit etmektedir.

Hikmet gazetesi dönemin siyasi akımlarından Türkçülüğe uzak kalmamakla beraber İslamcılık akımının önemli yayın organları arasındadır (Ülken, 1998, s. 293; Çetin, 1995, s 521 ; Tansel, 1981, s.171).

Kısaca *Hikmet* gazetesi, düzenli neşir hayatı, kaliteli baskısı, edebiyattan felsefeye, siyasetten dini meselelere kadar toplumu ilgilendiren bütün konulara sayfalarında yer vermesinin yanında, İslam dünyasındaki bütün insanların meselelerine aynı hassasiyetle yaklaşmıştır.

Gazete, olaylara yaklaşımı, edebî ve felsefî konuların yanında sosyal ve siyasi konulara yer vermesi, onlara çözüm önerileri getirmesi gibi özellikleriyle II. Meşrutiyet sonrasında önemli yayın organları arasındaki yerini almıştır.

Sonuç

İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra İstanbul’a dönen ve yayın hayatına atılan Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, dönemin önemli fikir adamlarından birisidir. Kendi ifadesiyle, “efkâr, zihinlerde medfûn ve mahfi kaldıkça ma ‘dum hükmündedir, umuma bir fâide temin edemez” düşüncesinden hareketle Meşrutiyet’in ilanından (1908) vefatına kadar (1914) geçen altı yıllık süreye kırktan fazla eseri sığdırmış bir mütefekkindir.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin hem düşünce dünyasını yansıtmaması hem de neşrettiği süreli yayımlar içerisinde düzenli ve uzun ömürlü olması açısından ayrı bir öneme sahip olan haftalık *Hikmet* gazetesi 21 Nisan 1910 – 28 Eylül 1912 toplam 77 sayı yayımlanmıştır. Gazetenin başında yer alan, “Hepiniz Allah'ın ipine sınımsız sarılın, parçalanıp, ayrılmayın” meâlindeki âyet-i celîle ve “İttihat hayattır, tefrika memattır” ifadeleri gazetenin yayın çizgisini belirler. Bu ifadeler doğrultusunda hareket eden Ahmed Hilmi, gazetesinde Orta Asya'dan Balkanlar'a, Kafkaslar'dan Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyada müslüman Türk nüfusun bulunduğu her beldeden haber vermeyi, onların dertleriyle dertlenmeyi kendisine ilke edinmiştir. Zaten gazetenin neşredilmesindeki temel amaç, “intibâh-ı İslâm'a” katkıda bulunmaktır.

Ahmed Hilmi, *Hikmet* gazetesinin 77 sayısı dışında, Girit'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine, “Girit İçin” donanmanın güçlendirilmesi yönündeki tartışmalara olumlu yönde katkı sağlamak maksadıyla “Kurban Paralarının Donanmaya Verilmesi” Doktor Bovakey'in İslam dini ve Hz. Peygamberimizle ilgili iftiralarına karşı ve Almato'da [Almata] meydana gelen depremde zarara uğrayan Müslümanlara yardım maksadıyla *Nüsha-i Fevkalâdeler* neşretmiştir ki, bunların toplam sayısı dördtür.

II. Meşrutiyet döneminin önde gelen simalarından Ağaoglu Ahmed, Bursalı Mehmed Tahir, Şeyhülislâm Musa Kazım, Halim Sâbit, Aksekili Ahmed Hamdi, Şerefeddin [Yaltkaya], Yunus Nâdi, Ömer Fevzi gibi isimlerin *Hikmet*'te yazmaları; gazetenin zenginliğini ve derinliğini ortaya koymaktadır. Bu yazarların yanında, gazetede yazıların büyük bir kısmı, Ahmed Hilmi tarafından Mihridin Arûsi, Şeyh Hüsnü, Özdemir, İslâm gibi müstear isimlerle kaleme alınmıştır. Dolayısıyla Ahmed Hilmi'nin fikir dünyasını ve neşir hayatını anlamak bakımından *Hikmet* gazetesindeki yazıları büyük önem taşımaktadır.

Yine Ahmed Hilmi'nin “Aşk-ı Bâlâ” adlı tiyatro eseri ile Yunus Emre ve Bektaşiler hakkındaki eserlerini *Hikmet* gazetesinde tefrika edilmiştir.

Netice olarak, II. Meşrutiyet'ten sonra basın ve yayın hayatına giren *Hikmet* gazetesi olaylara yaklaşımı, siyâsetten ahlâka, felsefeden değişik ilimlere, kadının sosyal hayattaki ve âiledeki yerine kadar bugünkü Türkiye'nin hâlâ tartıştığı birçok konuya sayfalarında yer vermiştir. Düşünce ve yayın hayatı bakımından zeminin ve ortamın oldukça kaygan ve değişken olduğu böyle bir dönemde, *Hikmet* gazetesinin yayın hayatı boyunca, başladığı çizgisini sonuna kadar devam ettirebilmesi, gazetenin başında bulunan Filibeli ve arkadaşlarının fikrî, siyasi ve edebî vasıflarıyla doğrudan alakalıdır.

Kaynakça

- Bir mektup. (13 Şaban 1328). *Hikmet*, 18, 8.
- Birkaç söz. (8 Nisan 1326). *Hikmet*, 1, 1.
- BOA. BEO.3971/297799.
- BOA. BEO.4065. 304816.
- BOA. BEO.4065. 304816. 4.
- İhtar ve şükran. (6 Mayıs 1326). *Hikmet*, 5, 1.
- Kâriin-i kirâmımıza. (7 Nisan 1327). *Hikmet*, 53, 1.
- Samimi birkaç söz. (30 Haziran 1327). *Hikmet*, 65, 1-2.
- Ahmed Hilmi. (29 Nisan 1326). Şükran ve birkaç söz. *Hikmet*, 4, 8.
- Bolay, S. H. (1966), *Türkiye’de ruhçu ve maddeci görüşün mücadelesi*. İstanbul: Yağmur.
- Bursalı Mehmed Tahir (1332), *Osmanlı müellifleri II*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Çelebi, İ. ve Yılmaz Z. (1999), *Osmanlıdan Cumhuriyet’e İslâm düşüncesinde arayışlar*. İstanbul: Rağbet.
- Çelik, H. (1994). *Ali Suavi ve dönemi*. İstanbul: İletişim.
- Çetin, A. (1995) *Hikmet. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (cilt XVII, ss. 520-521).
- Dayanç, M. (1997), *Sırât-ı Müstakîm* dergisindeki dil, edebiyat ve sosyal kavramların sistematik incelenmesi (doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Duman, H. (1986), *İstanbul kütüphaneleri Arap harfli süreli yayınlar toplu kataloğu*. İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Ekici, M. Z. (1997). II. Meşrutiyet devri fikir adamı Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, hayatı ve eserleri (basılmamış doktora tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Hanioğlu, Ş. (1985a). Batıcılık. *TCTA* (cilt V, ss. 1383-1388). İstanbul: İletişim.
- Hanioğlu, Ş. (1985b). Osmanlıcılık. *TCTA* (cilt V, ss. 1389-1393). İstanbul: İletişim.
- Hanioğlu, Ş. (1985c). Türkçülük. *TCTA* (cilt V, ss. 1394-1399). İstanbul: İletişim.
- Hanioğlu, Ş. (1985d). Jön Türk basını. *TCTA* (cilt III, ss. 853-854). İstanbul: İletişim.
- Hatiboğlu, İ. (1999). Mehmed Tahir (Bursalı). *Osmanlılar Ansiklopedisi* (cilt II, ss. 193-194). İstanbul. *Hikmet*. (10 Temmuz 1326), 15, 7-8.
- Hikmet*. (15 Teşrinisani 1326). 32’yi müteakip nüsha-i fevkalâde, 4.
- Hikmet*. (29 Nisan 1326), 4, 1.
- Hikmet*, (3 Mart 1327), 48, 8.
- İnuğur, M.N. (1982). *Basın ve yayın tarihi*. İstanbul.
- İslâm’ın esası (üss-i İslâm)*. (1997). (Adnan Bülent Baloğlu, Halife Keskin, Sad.). Ankara: TDV.
- Kara İ. (1997), *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I*, İstanbul: Kitabevi.
- Kara, İ. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İslamcılık tartışması. *TCTA* (cilt V, ss. 1405- 1420). İstanbul: İletişim.
- Kara, İ. (1997). *Türkiye’de İslamcılık düşüncesi*. İstanbul: Dergâh.
- Kara, M. (1993). Ceride-i Sûfiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (cilt VII, s. 410).
- Kâriin-i Kirâmımız. (19 Temmuz 1328). *Hikmet*, 1, 1.
- Koloğlu, O. (1985). Osmanlı basını, içeriği ve rejimi. *TCTA* (cilt I, ss. 65-92). İstanbul: İletişim.

- Levent, A. S. (1961). *Türkçülük ve milli edebiyat*. Ankara: TTK Ankara.
- M. A. (1994). *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği*. (T. Devrimci, Terc.). İstanbul.
- Mardin, Ş. (1985). 19. yüzyılda düşünce akımları ve Osmanlı Devleti. *TCTA* (cilt II, ss. 342-351). İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de din ve siyâset*. İstanbul: İletişim.
- Mihridin Arûsi. (10 Şevvâl 1330). Enzâr-ı millete. *Hikmet*, 76, 1-2.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1326/1327). *Tarih-i İslâm*. (2 cilt). İstanbul: Hikmet Matbaa-i İslâmiyesi.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (10 Haziran 1326). Mısır meselesi. *Hikmet*, 10, 1-3.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1973). *Amâk-ı Hayâl*. (S. Albayrak, Sad.). İstanbul.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1974). *Huzur-ı akl ü fende maddiyân meslek-i dalaleti -ilim karşısında maddecilik-*. (S. Albayrak, Sad.). İstanbul.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1982). *İslâm tarihi*. (Z. Aksun, Sad.). İstanbul: Ötügen Yay.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1992). *Senüsiler ve Sultan Abdülhamit asr-ı Hamidî'de âlem-i İslâm ve Senüsiler*. (İ. Cömert, Haz.). İstanbul.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1997). *Üss-i İslâm*. (A. B. Baloğlu – H. Keskin, Sad.). Ankara.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (2009). *Hikmet yazıları*. (A. Koçak, Haz.). İstanbul: İnsan.
- Tansel, F. A. (12 Haziran 1981). Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi'nin Özdemir mahlasıyla yayımladığı Türklük-İslâm birliği mefkûresini müdafaa ettiği şiirleri. *TDA*, 12, 149-171.
- Toku, N. (1996). *Türkiye'de anti-materyalist felsefe (Spiritüalizm) -ilk temsilcileri*. İstanbul.
- Toprak, Z. (1985). II. Meşrutiyet'te fikir dergileri. *TCTA* (cilt I, ss. 126-128). İstanbul: İletişim.
- Tunaya, T. Z. (1991). *İslâmcılık akımı*. İstanbul: Simavi.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA)* (cilt IV – VIII). İstanbul: Dergâh.
- Uludağ, Z. (1996). *Şehbenderzade Ahmed Hilmi ve Spiritüalizm*. Ankara: Akçağ.
- Ülken, H. Z. (1998). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken.
- Varlık, B. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet dergileri. *TCTA* (cilt I, ss. 112-125). İstanbul: İletişim.
- Yazıcı, N. (1993). Ceride-i İlmiye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (cilt VII, ss. 407-408). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

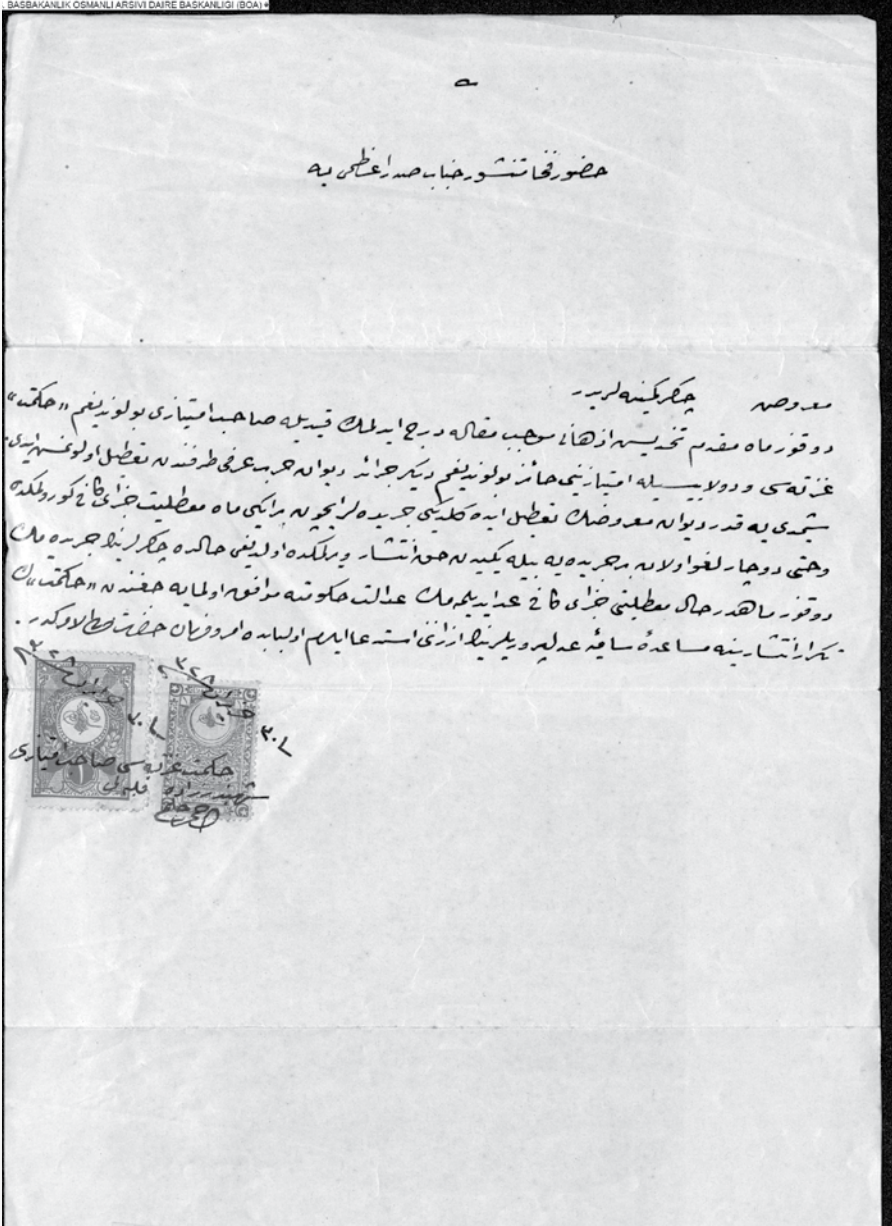
Ekler

Ek.1

دائرة سدارت بحیرات قامی		شعبه		میتھی		معددی		اوراق کومروس	
لاجل البعث الیہ ورودی									
مقالہ امدار				تاریخ پیش	تاریخ رسید	تاریخ رسید	تاریخ رسید	تاریخ رسید	تاریخ رسید
صیہ ووافیہ فقہ برہنہ									
ادویہ وریہ جب عتی زایہ اولیہ عتیہ سلفیہ خانیہ									
حکمت عتیہ صاحب ایاز ودر سولی ایگہ افکار ایکیہ فی فلیط ایہہ جہل کورہ نشیہ									
برہنہ وایہ کادب برعلوہ عیقا رسنہ نوز قارنہ نزل الخیر ما برس صیہ المارہ عتیہ سلفیہ									
فایضہ صاحب برکوت تجدیہ دیانہ عرب عتیہ قار وریہ سولہ وریہ فدلی شیدہ زارہ علی شیدہ									
انظر نازم تجدیہ سیتہ استغایہ عتیہ کیمہ بصوتہ زہرہ توبیہ لولہ عتیہ بالجدہ									
استغایہ عتیہ کادب تجدیہ سولہ اولاد استغایہ حاصل اولاد عتیہ سلفیہ نظر سولہ									
عفی علیہ نظر عتیہ کورہ کیمہ وکلا قاریہ بلا سیدہ اراؤ سیدہ ضبابہ خلادت کیمہ شقیہ									
بیورہ برابہ کی قارنہ مذکورہ وریہ لفا اسل ووافیہ فقہ برہنہ سلفیہ عتیہ اوجافقہ									
اقضایہ لفا نہ ہتہ									
OSMANLI ARŞIVI									
SEB									
3971 29772A									
				Zurik (15.04.65)					

71.297799.001

Ek. II

Ahmed Hilmi'nin dokuz ay kapalı kalan *Hikmet* gazetesinin tekrar yayınlanmasına ait dilekçesi.

